

Finanční pomoc křesťanskému východu jako součást zahraniční politiky Ruska ve dvacátých letech 17. století /

Boris L. Fonkič – Zinajda J. Oborněva

V průběhu 16. a 17. století se postupně stala významnou součástí moskevské zahraniční politiky pomoc křesťanskému východu. Představu o její podobě si lze vytvořit zásluhou prací Nikolaje F. Kaptěreva, který na základě studia velkého množství dokumentů přiblížil dějiny vztahů řeckého světa s ruskou vládou v tomto období a ukázal, jak ruský stát materiálně podporoval řeckou církev utiskovanou v tureckém područí a pravoslavné křesťany čtyř východních patriarchátů.ⁱ

K specifickým projevům této podpory náležely dary za uzdravení a za spasení, poskytované ruskými cary a patriarchy. Tradice zasílání darů, jež do Konstantinopole dopravovali ruští poslové, má svůj počátek ve druhé polovině 16. století. První takový dar byl z Moskvy poslán v souvislosti s potvrzením carského titulu Ivanovi IV. konstantinopolským patriarchou Joasafem II. a s prosbou o modlitby za spásu duše careviče Ivana Ivanoviče. Další dary byly z Moskvy do Konstantinopole přivezeny po založení moskevského patriarchátu a narození dcery Feodosije caru Fjodoru Ivanovičovi. V obou případech šlo o dary značné hodnoty, jež měly jednorázový a účelový charakter.

Po zvolení Michaila Fjodoroviče carem v roce 1613 a ustanovení jeho otce Filareta patriarchou v roce 1619 započala ruská vláda křesťanský východ materiálně podporovat ještě intenzivněji. Jedním ze zásadních projevů této pomoci bylo zasílání darů řecké církvi, která trpěla pod nadvládou turecké říše – dary směřovaly ke čtyřem východním patriarchům, řadě duchovních představitelů, četným klášterům a chrámům.

Tato podpora postupně získávala systematický charakter, jeho náznaky lze spojovat s rokem 1622, kdy z Moskvy vypravili do Konstantinopole poselstvo vedené Ivanem Kondyrevem a Tichonem Borsomovem. Ruské poselstvo doprovázelo tureckého posla Tomáše Kantakuzena, který pobýval v Moskvě od roku 1621 a po dojednání spojenecké smlouvy mezi Ruskem a Tureckem se vracel domů.ⁱⁱ Hlavním úkolem ruských poslů bylo pokračovat v jednání s tureckou vládou, ale kromě toho měli doručit peněžní pomoc východním patriarchům, biskupům, klášterům a chrámům čtyř patriarchátů. Vláda Michaila Fjodoroviče věnovala velkou pozornost formě a výši této pomoci, protože se vši pravděpodobností chtěla v rámci rusko-tureckých vztahů vytvořit precedent pro další období. Představitelé posol'ského prikazu se obrátili na řeckého mnicha Joannikije, kelara Novospasského kláštera, jehož pověřil trvalým působením v Moskvě jeruzalémský patriarcha Theofan III. v roce 1619.ⁱⁱⁱ Car Michail

Fjodorovič a patriarcha Filaret Nikitič usuzovali, že Joannikij může poskytnout informace o klášterech a počtech v nich žijících mnichů v Konstantinopoli, Jeruzalémě a „v celé řecké oblasti“. Poté, co byla Joannikijova zpráva doplněna o informace o athoských klášterech, jež úředníkům sdělil Nilos, další řecký mnich pobývajících v té době v Moskvě, získali na carském dvoře představu o potřebné výši darů. Z analýzy dochovaných materiálů vyplývá, že na základě Joannikijovy zprávy byla úředníky posolského prikazu vypracována instrukce, jež upravovala Kondyrevovo a Borsomovo nakládání s dary, které vezli.^{iv}

Úplný soupis darů představuje objemný dokument, v relaci o vyslání poslů Kondyreva a Borsomova do Konstantinopole zabírá šestnáct listů a nazývá se „Rozpis, co se podle nařízení gosudara, cara a velkoknížete vši Rusi Michaila Fjodoroviče posílá s Ivanem Kondyrevem a s podd'jačím Tichonem Borsomovem do Cařihradu patriarchům cařihradskému, jeruzalémskému, alexandrijskému a ke Hrobu Hospodinovu a do Betléma a do klášterů za modlitby za zdraví“.^v Poté, co poslové dopravili do Konstantinopole dary, přivezené sobolí kožešiny prodali, nebo směnili za zlato, jak jim ukládala instrukce.^{vi} Následně začali rozdělovat prostředky podle rozpisu, který dostali v Moskvě, přitom se však museli potýkat se značnými těžkostmi.

Rychlému rozdělení pomoci napomohly některé osobní kontakty, které udržoval konstantinopolský patriarcha Kirill Lukaris s představiteli klášterů a chrámů. Odeslání darů na Sinaj usnadnilo to, že k němu v té době právě přijeli jednat o církevních záležitostech sinajský igumen Neofit a starec Jevgenij. Patriarcha je oba odkázal na ruské posly, aby si dary určené pro jejich klášter osobně převzali.^{vii} V Konstantinopoli tehdy pobývalo i mnoho mnichů z klášterů na Athosu, poslové toho využili, aby je osobně informovali o carské pomoci a měli v úmyslu se s nimi domluvit na rozdělení konkrétních finančních částek pro jednotlivé kláštery. Patriarcha Kirill, k němuž se obrátili s prosbou o doporučení spolehlivých mnichů, jimž by bylo možné svěřit doručení peněžních prostředků, však tento způsob předání peněz zavrhl a požadoval, aby peníze odevzdali do jeho rukou s tím, že „*on pak tyto dary pošle na athoskou horu s mnichy z hory athoské, až z nich vybere nejlepší lidi, kterým je možné věřit*“.^{viii} Poslové patriarchův návrh akceptovali a distribuce darů určených pro kláštery na Athosu proběhla podle jeho představ. Z klášterů pak poslali poslům potvrzení o převzetí peněz.^{ix} Tato potvrzení se bohužel nedochovala, odpovídající představu o jejich podobě lze však získat studiem dokumentů vztahujících se k cestě dalšího poselstva vypraveného do Turecka, které v letech 1628–1629 vedli Semjon Jakovlev a Petr Jevdokimov.^x Hlavním úkolem tohoto poselstva bylo zajistit, aby sultán ratifikoval rusko-tureckou spojeneckou smlouvu, jejíž osnova

byla připravena v Moskvě v prosinci roku 1627 za účasti tureckého posla Tomáše Kantakuzena.^{xi}

V instrukci, jíž se mělo poselstvo řídit, je kromě jiného zaznamenána přesná výše pomoci určené východním křesťanům, jíž s sebou vezli Kondyrev a Bormosov. Obsahuje také podrobný rozpis směny sobolích kožešin za peníze a jejich rozdělení mezi jednotlivé patriarchy, duchovní, kláštery a chrámy:^{xii}

- *Konstantinopolskému patriarchu Kirillovi*: Od cara Michaila Fjodoroviče – čtyřicet sobolů za padesát rublů; čtyřicet sobolů za čtyřicet rublů; čtyřicet sobolů za třicet pět rublů; dvakrát čtyřicet sobolů po třiceti rublech; dvakrát čtyřicet sobolů po pětadvaceti rublech. Od patriarchy Filareta Nikitiče – čtyřicet sobolů za šedesát rublů; čtyřicet sobolů za padesát rublů (později bylo opraveno na čtyřicet rublů).
- *Jeruzalémskému patriarchu Theofanovi*: Od cara Michaila Fjodoroviče – čtyřicet sobolů za sedmdesát rublů. Od patriarchy Filareta – čtyřicet sobolů za padesát rublů.
- *V Konstantinopoli*: 1) Do kláštera Jana Křtitele u Jadrinské brány – dvěma kněžím po zlatém, osmi jeptiškám po půl zlatém; 2) do kláštera Jana Křtitele blízko Balacké brány za městskou hradbou – dvěma kněžím po zlatém, dvěma jáhnům po zlatém, dvaceti jeptiškám po půl zlatém; 3) do kláštera Dmitrije Soluňského blízko Balacké brány uvnitř města – abatyši dva zlaté, knězi jeden zlatý, třiceti jeptiškám po půl zlatém; 4) dvanácti metropolitům (trnovskému, soluňskému, athénskému, lariskému, janinskému, trapezuntskému, paleopatrskému, jevripskému, fivanskému, chiosskému, mitilinskému, naupaktskému) po osmi zlatých; 5) ochridskému arcibiskupovi deset zlatých; 6) v Konstantinopoli a v Galatě do čtyřiceti šesti chrámů čtyřiceti šesti lidem po zlatém.
- *V Alexandrii*: Patriarchovi, pokud bude v Konstantinopoli, sto zlatých. Georgijevskému klášteru třicet zlatých („*dát alexandrijskému patriarchovi, ověřit, zda skutečně tento klášter existuje a bude i nadále*“) – zvlášť dát igumenovi čtyři zlaté, popům po třech, jáhnům po dvou a prostým starcům po zlatém.
- *V Jeruzalémě*: 1) Do chrámu Vzkříšení ke Hrobu Hospodinovu darem sto zlatých; dát jeruzalémskému patriarchovi, v případě jeho pobytu v Konstantinopoli; 2) do kaple Ukřižování Hospodinova na Golgotě třicet zlatých; dát také přímo patriarchu Theofanovi; 3) do kláštera svatého Savvy – igumenovi tři zlaté, kelarovi dva, jáhnům po zlatém, šedesáti bratřím po půl zlatém („*ověřit, kolik jich skutečně je*“); peníze rovněž svěřit patriarchovi; 4) do kláštera Zesnutí Bohorodičky, který se nachází proti patriarchovu dvoru – abatyši dva zlaté, osmi jeptiškám po půl zlatém;

- peníze předat patriarchovi; 5) do kláštera svaté Tekly – abatyši dva zlaté, dvaceti jeptiškám po půl zlatém; také prostřednictvím patriarchy Theofana; 6) do kláštera Jana Křtitele poblíž chrámu Hospodinova Hrobu – abatyši dva zlaté, patnácti jeptiškám po půl zlatém; 7) do kláštera svaté Kateřiny – abatyši dva zlaté, čtyřiceti jeptiškám po půl zlatém; 8) do kláštera Početí svaté Anny – abatyši dva zlaté, patnácti jeptiškám po půl zlatém; 9) do kláštera svaté Pelageje – abatyši dva zlaté, deseti jeptiškám po půl zlatém; 10) do kláštera svatého Jiří poblíž chrámu Archanděla Michaela – abatyši dva zlaté, dvaceti pěti jeptiškám po půl zlatém; 11) do kláštera Teodora Stratilata – abatyši dva zlaté, dvanácti jeptiškám po půl zlatém; 12) do kláštera Bazila Velikého – abatyši dva zlaté, dvaceti jeptiškám po půl zlatém; 13) do kláštera Onufrije Velikého – opatovi dva zlaté, patnácti mnichům po půl zlatém; 14) do kláštera svatého Jiří Mučedníka – opatovi dva zlaté, deseti mnichům po půl zlatém; 15) do kláštera Dmitrije Soluňského poblíž Hrobu Hospodinova – opatovi dva zlaté, třiceti mnichům po půl zlatém; 16) do kláštera Mikuláše Divotvorce – opatovi dva zlaté, čtyřiceti mnichům po půl zlatém; 17) do kláštera svatého proroka Eliáše („*tři versty od Jeruzaléma*“) – opatovi dva zlaté, třiceti mnichům po půl zlatém.
- *V Betlémě*: 1) Do chrámu Kristova narození („*šest verst od Jeruzaléma*“) – metropolitovi dvacet zlatých a samotnému chrámu Kristova narození také dvacet zlatých; dát patriarchovi nebo metropolitovi; 2) do kláštera Jiřího Mučedníka („*tři versty od Betléma, u mamvrijského dubu*“) – opatovi dva zlaté, deseti mnichům po půl zlatém.
 - *V Antiochii*: Pokud bude antiochijský patriarcha v Konstantinopoli, dostane osmdesát zlatých, jeho mnichům deset zlatých, třem metropolitům po osmi zlatých, šesti arcibiskupům po pěti zlatých.
 - *Gazskému metropolitovi* – deset zlatých.
 - *Lidskému arcibiskupovi Athanasiovi* – šest zlatých, jeho dvaceti žalmistům po půl zlatém.
 - *Na Sinaji*: 1) Do chrámu Proměnění a arcibiskupovi patnáct zlatých; 2) do kláštera Proměnění – opatovi tři zlaté, „*bratřím po půl zlatém na člověka, když jich bude mnoho, pak jim dát společně osm zlatých*“; 3) do čtyř klášterů (Čtyřiceti mučedníků, Petra a Pavla, Zesnutí Bohorodičky, Kosmy a Damiána) – po deseti zlatých.

- *Na Athosu*: 1) Do Lávry svatého Athanasia – archimandritovi čtyři zlaté, starcům po půl zlatém; celkem stošedesát zlatých („*ověřit, kolik jich je*“); 2) do Vatopedského kláštera – archimandritovi čtyři zlaté, bratřím po půl zlatém na člověka, celkem sto padesát zlatých („*zjistit, kolik jich je*“); 3) do Chilendarského kláštera – archimandritovi čtyři zlaté, bratřím po půl zlatém na člověka; celkem dvacet pět zlatých („*zjistit, kolik jich je*“); 4) do Pantělejmonova kláštera – archimandritovi čtyři zlaté, bratřím po půl zlatém („*zjistit, kolik jich je*“). Celkem dát na Athoskou horu do čtyř klášterů šestnáct zlatých čtyřem archimandritům a pět set třicet pět zlatých tisíci sedmdesáti bratřím.

Uvedené částky skýtají představu o výši jednorázové finanční pomoci odeslané z Moskvy do Konstantinopole v roce 1622 prostřednictvím Kondyreva a Bormosova. Ohromná suma „*tisíc dvě stě rublů v kožešinách*“,^{xiii} jež byla rozdělena mezi patriarchy, kláštery a chrámy křesťanského východu, měla pravděpodobně do budoucna posloužit představitelům posolského příkazu jako vzor při vypravování a vybavování dalších poselstev.

Doklady o přijetí darů přivezených z Moskvy Jakovlevem a Jevdokimovem se dochovaly v dokumentu, který ruští archiváři nazvali „Potvrzení s překlady různých cařihradských, jeruzalémských a athoských duchovních představitelů o přijetí darů, které jim v sobolích kožešinách a peněžích poslal ruský dvůr prostřednictvím poslů Semjona Jakovleva a Petra Jevdokimova“.^{xiv} Tento jedinečný soubor pramenů, sestávající z osmdesáti listů, poskytuje nejen možnost zjistit výši částek určených vybraným osobám a klášterům, ale také analyzovat formu a obsah potvrzení, která příjemci darů předávali poslům prostřednictvím konstantinopolského patriarchy Kirilla Lukarise, a také dokumentů, jež vznikly v souvislosti s přijímáním a předáváním ruských darů v patriarchově kanceláři. Až na několik výjimek přeložil všechny dokumenty, které poslové v Konstantinopoli dostali jako potvrzení za obdržené dary, a připojené doprovodné písemnosti do ruštiny člen poselstva Anastas Seluňský. Potvrzení hned při převzetí zkoumali sami poslové, na nejdůležitějších místech byly doklady doplněny dalšími informacemi.

Soubor zahrnuje například tyto písemnosti:

- Vlastnoručně napsané a osobní pečeti a pečeti svatého Hrobu ověřené potvrzení jeruzalémského archimandrity Filothea, že dostal od poslů Jakovleva a Jevdokimova sto sedmdesát rublů jako dar cara Michaila Fjodoroviče a patriarchy Filareta Nikitiče a že peníze byly předány v Konstantinopoli jeruzalémskému patriarchovi Theofanovi.

- Vlastnoručně napsané potvrzení sinajského mnicha Joakima z 2. února 1629, že obdržel od poslů carské dary pro sinajského arcibiskupa a řadu sinajských klášterů a chrámů.
- Potvrzení patriarchy Kirilla (text psal archimandrita Lavrentios) ze 4. února 1629, v němž doporučuje poslům athoského mnicha Daniila, člověka dobrého a věrného, vypraveného z kláštera svatého Mikuláše k převzetí darů.
- Soupis arcimnichů, kněží, jáhnů a několika desítek mnichů (bez uvedení jejich příslušnosti), pořízený zmíněným Daniilem, zástupcem igumena athoského kláštera svatého Mikuláše.
- Potvrzení o převzetí carských darů od poslů pro igumena, šestnáct kněží, šest jáhnů a šedesát osm mnichů, celkem dvacet devět zlatých, s datem 20. února 1630, napsané opět zástupcem igumena Daniilem.
- Soupis konstantinopolských klášterů a chrámů, pořízený Nikolajem, spolupracovníkem konstantinopolského patriarchy Kirilla Lukarise, jedním z nejaktivnějších písařů v patriarchově kanceláři a strážcem pečeti Velkého chrámu.
- Potvrzení představitelů galatských chrámů o darech převzatých od ruských poslů v den svatého Dmitrije, 26. října 1628.
- Potvrzení představitelů konstantinopolských klášterů a úředníků Velké církve o přijetí darů.
- Potvrzení o počtu jeptišek (a také o dvou duchovních a jednom jáhnovi) v klášteře Jana Křtitele v Adrianopoli.
- Dvě vlastnoručně napsaná potvrzení od archimandrity Velké církve Lavrentije a od archimandrity Svatého Hrobu Filothea (který byl v ruském prostředí znám jako archimandrita Amfilochij)^{xv} o darech, které obdrželi od cara za modlitby za narození jeho syna a následníka.
- Potvrzení chrámů, které dostaly carské dary podle rozpisu cařihradského patriarchy Kirilla a které chyběly na soupisu chrámů sestaveném v Moskvě.

Shrnutí získaných faktů dovoluje vyslovit následující závěry:

Paleografické a kodikologické zvláštnosti dochovaných potvrzení (psaní vlastní rukou, stvrzování vlastním podpisem, pokud byly napsány jinou rukou, psaní dokumentů nejbližšími spolupracovníky, způsob pečetení) pomáhají objasnit, jakým způsobem konstantinopolský patriarcha Kirill Lukaris organizoval distribuci darů poslaných carem Michailem Fjodorovičem a patriarchou Filaretem Nikitičem jako pomoc křesťanskému východu. Patriarcha musel vybrat osoby vhodné k převzetí a předání peněz, zajistit potvrzení od jednotlivců, chrámů a klášterů a

předat tato potvrzení Semjonu Jakovlevovi a Petru Jevdokimovi a také doporučit ruským poslům další osoby, které by si zasluhovaly dostat carské dary, ale nebyly zahrnuty do moskevského soupisu.

Část peněžních prostředků předali poslové v souladu s moskevskou instrukcí bez přímé účasti patriarchy Kirilla, možnou kontrolu z jeho strany nelze vyloučit, potvrzení ji však nedokládají.

Velmi důležitý byl pro budoucí vztahy konstantinopolského patriarchátu a Ruska, a tedy vztahy mezi křesťanským východem a ruským státem a pro jejich vzájemné působení soupis konstantinopolských klášterů a chrámů, sestavený zřejmě z iniciativy Kirilla Lukarise v době pobytu ruských poslů v Konstantinopoli a určený nesporně ruské vládě jako podklad pro další plánování finanční pomoci pravoslavným křesťanům žijícím v tureckém područí. Ruské plány poskytovat systematickou pomoc křesťanskému východu se ve druhé polovině dvacátých let 17. století stávaly zjevnými. Odezvou ze strany nejaktivnějších představitelů řecké církve byla cílevědomá orientace na Rusko jako budoucího osvoboditele zpod jinověreckého jha a také vytvoření celé sítě politických agentů ruské vlády, kteří jí ve jménu pravoslavné víry oddaně sloužili. Není vyloučeno, že právě v této době se politika Kirilla Lukarise začala ve větší míře obracet k Moskvě, zatímco předtím se po dlouhou dobu mohl patriarcha spoléhat pouze na podporu představitelů protestantských států motivovanou jejich politickými zájmy ve východním Středozeří.^{xvi}

ⁱ Kaptěrev, Nikolaj F.: *Russkaja blagotvoritělnost' Sinajskoj obitěli v XVI, XVII i XVIII stoletijach*. Čtěnija v Obščestve ljubitělej duchovnogo prosveščeniija 1881. Oktjabr' – nojabr', s. 363–414; týž: *Russkaja blagotvoritělnost' monastyřjam sv. Gory Afonskoj v XVI–XVIII stoletijach*. In: Čtěnija v Obščestve ljubitělej duchovnogo prosveščeniija 1882. Janvar', mart, maj, ijun'; týž: *Ochridskije archijepiskopy i podčinněnyje jim iererchi raznych kafeder, javivšijesja v Moskvu za milostyněju v XVI, XVII i v načale XVIII stoletija*. In: Pribavlenija k izdaniju tvorenij svjatyx otcov v russkom perevodě 41. Moskva 1888, s. 105–152; týž: *Prijezd v Moskvu za milostyněju serbskich ierarchov raznych kafeder i nastojatělej raznych serbskich monastyřej v XVI, XVII i v načale XVIII stoletija*. In: Pribavlenija k izdaniju tvorenij svjatyx otcov v russkom perevodě. Čast' 44. Moskva 1891, s. 461–576; týž: *Charaktěr otnošeniij Rossii k pravoslavnomu Vostoku v XVI i XVII stoletijach*. Sergijev Posad 1914, s. 103–382.

ⁱⁱ Rossijskij Gosudarstvennyj Archiv Drevnich Aktov, Fond 89. Opis 1. r. 1621. Kn. 4.

ⁱⁱⁱ Fonkič, Boris L.: *Ioannikij Grek (K istorii grečeskoj kolonii v Moskve v pervoj treti XVII veka)*. Očerki feodal'noj Rossii 10, 2006, s. 85–110.

^{iv} Tamtéž, s. 100–101.

^v Rossijskij Gosudarstvennyj Archiv Drevnich Aktov. Fond 89. Opis 1. r. 1622. No. 4–1. Vypravení posla Ivana Gavriloviče Kondyreva a podďjačih Tichona Borsomova a na Rusi pobývajících tureckých poslů Tomáše Kantakuzena a Rezvana na cestu do Turecka.

^{vi} Tamtéž, L. 212.

^{vii} Rossijskij Gosudarstvennyj Archiv Drevnich Aktov, Fond 52. Opis 1. r. 1624. No. 11. L. 4–5.

^{viii} Tamtéž.

^{ix} Tamtéž, L. 8.

^x Rossijskij Gosudarstvennyj Archiv Drevnich Aktov, Fond 89. Opis 1. r. 1628. No. 3 – Relace; Fond 52. Opis 1. r. 1629. No. 21. Potvrzení o přijetí darů poslaných na Východ.

^{xi} Podrobně viz: Smirnov, Nikolaj A.: *Rossija i Turcija v XVI–XVII vv.* T. II. Moskva 1946, s. 25; Florja, Boris N.: *Foma Kantakuzin i jeho rol' v razvitii russko-osmanskich otnošeniij v 20. – 30. letech XVII. století*. Rossija i Christianskij Vostok. Vyp. II – III. Moskva 2004, s. 256–259.

^{xii} Údaje ve výčtu pocházejí z dokumentu uloženého v: Rossijskij Gosudarstvennyj Archiv Drevnich Aktov. Fond 89. Opis 1. r. 1622. 4 č. L. 191, 195 210.

^{xiii} Tamtéž, L. 209–210.

^{xiv} Viz: Bantyš-Kamenskij, Nikolaj N.: *Rejstry Grečeskim dělam Moskovskogo archiva Kollegii inostrannyx děl*. Rossijskij Gosudarstvennyj Archiv Drevnich Aktov. Fond 52. Opis' 1. Moskva 2001, s. 57.

^{xv} Sr. Kaptěrev, N. F.: *Charaktěr otnošeniij Rossii k pravoslavnomu Vostoku v XVI i XVII stoletijach*, s. 83, 311–312, 316–322, 325, 334, 340, 359, 482.

^{xvi} Viz: Hering G.: *Oikoumenikò Patriarxeío kai eùρωπαϊκή πολιτική. 1620–1638*. Αθήνα 1992, Σ. 212–246.